

הקודש והטבע בנרות חנוכה

שואל הבית יוסף (או"ח תחילת סי' תר"ע), מדוע תקנו שמונה ימים לחנוכה ולא שבעה, הרי בהדלקת המנורה ביום הראשון לא היה נס, שכן השמן הספיק מלכתחילה ליום אחד.

תירץ הרב קוק זצ"ל (מאמרי הראי"ה עמ' 478), שאם היו מתקנים להדליק נרות שבעה ימים הרי היתה מנורת החנוכה בעלת שבעה קנים כמנורת המקדש, ודבר זה מטשטש את ההבדלה שצריכה להיות בין הקודש ובין החול. בעקבות דברים אלו, מאריך הרב בדרשתו לבאר את חשיבות ההבדלה בין הקודש ובין החול הבאה בצורת תקנה זו.

נראה, שיש להוסיף ולהתבונן בדברי הרב ובמשמעותם. על הפסוק (קהלת י"א, ב'): "תֵּן חֶלֶק לְשִׁבְעָה וְגַם לְשִׁמוֹנָה", דרשו חכמים (קהלת רבה פרשה י"א, ב'):

ר' אליעזר ור' יהושע, ר' אליעזר אומר: "תן חלק לשבעה", אלו שבעת ימי שבת, היך מה דאת אמר "ויהי בשביעית", ביום השבת, "וגם לשמונה", אלו שמונת ימי המילה... רבי יהושע אומר: "תן חלק לשבעה", אלו שבעה ימי הפסח, "וגם לשמונה", אלו שמונת ימי החג... ר' יהודה פתר קרייא במלואים, "תן חלק לשבעה", אלו שבעת ימי המלואים, שנאמר "כי שבעת ימים ימלא את ידכם", "וגם לשמונה", דכתיב "ויהי ביום השמיני". ר' הונא אומר: "תן חלק לשבעה", אלו שבעת ימי הנדה, "וגם לשמונה", אלו שמונה ימי המילה, שנאמר "וביום השמיני ימול". ר' לוי אומר: "תן חלק לשבעה", אלו שבעה ימי הסוכה, "וגם לשמונה", "ביום שמיני עצרת"...

חכמים רואים ביחס בין המספרים שבע ושמונה ענין עקרוני, הבא לידי ביטוי במישורים רבים בתורה ובעולם. המהר"ל במקומות רבים מבאר את עומקם של המספרים, ובענין זה כותב (חידושי אגדות ח"ב עמ' ה'), בכיבור דברי הגמרא (נדרים ל"א ע"ב): "גדולה המילה שדוחה את השבת":

דבר זה פשוט, כי המילה היא ביום השמיני, ומספר שמונה למעלה מן הטבע לגמרי, כי שבעה ימים הם נגד שבעה ימי בראשית והמילה היא הויה למעלה מן הטבע. ולכך המילה ביום השמיני שהיא אחר שבעה, ואין לה צרוף אל ימי החול. כלל הדבר כי המילה הוא על השבת במדריגה, ולכך המילה היא דוחה את השבת. וכן מה שאמר

גדולה המילה שלא נתלה למשה שעה אחת, הוא דבר זה בעצמו, כי מדריגת המילה שאינה תחת הזמן, כי הזמן הוא מצד העולם שהוא שבעה ימי בראשית, שהרי כתיב "יום אחד", "יום שני", "יום שלישי", עד תשלום שבעה ימים, והמילה שהיא ביום השמיני הוא על הזמן. וזה שאמר גדולה מילה שלא נתלה למשה אפילו שעה אחת, וזה מפני שאין המילה תחת הזמן.

המהר"ל מבאר, שהמספר שבע מבטא את הטבע ונקודתו הפנימית, כששת ימות השבוע והשבת עימם, ושמונה מבטא את המציאות שלמעלה מן הטבע, שאינה נכללת בגדרי הטבע וגבולותיו.

וראה זה פלא, מנורת המקדש היתה דוקא של שבעה קנים, ומנורה שבגבולין, של חנוכה, היא של שמונה קנים. הכיצד? והרי המספר שמונה מבטא את הקדושה שמעל לטבע, ומדוע הוא המופיע במנורת הגבולין ולא במקדש? נראה, שאור המנורה מבטא את המגמה אליה הוא פונה. הרי זה ככלל הצריך לפרט וכפרט הצריך לכלל. המקדש צריך לגבולין, שכן אורו מתפשט ונותן משמעות לכל הנעשה בחול. התפשטות הקודש אל הגבולין, אל חיי החולין, מבררת את מעלתו ואת השפעתו הגדולה לרומם את כל חיי החולין על מנת שתהא על טהרת הקודש. אכן השתיה שממנה הושתת העולם מקבלת משמעותה מן העוצמה וההיקף של העולם שאותו השתיה בקדושתה. על כן מנורת המקדש בעלת שבעה קנים, שכן שאיפתה להשפיע מאורה על שבע החכמות הטבעיות המבררות ומבטאות את ההשפעה הקדושה.

מנורת החנוכה היא בעלת שמונה קנים שכן היא כפרט הצריך לכלל. אין כל משמעות לחיי חולין בלא שנחברם אל הקודש. על כן דוקא במנורה שבגבולין אנו מכריזים על הקודש שמעל לטבע שאלמלא הוא אין לטבע קיום ועמידה.

* * *

נחלקו בית שמאי ובית הלל בצורת הידור מצות הדלקת הנרות (שבת כ"א ע"ב), אם המהדרין מן המהדרין מדליקים ביום הראשון שמונה נרות ומכאן ואילך פוחת והולך, כדעת בית שמאי, או שביום הראשון נר אחד ומכאן ואילך מוסיף והולך, כדעת בית הלל.

מחלוקת זו מזכירה לנו שני היבטים בתהליך העובר על העולם. מחד, הדורות הולכים ופוחתים. אם ראשונים כמלאכים אנו כבני אדם, ואם ראשונים כבני אדם אנו כחמורים (עי' שבת קי"ב ע"ב). גדולתם של גדולי ישראל הולכת ופוחתת.

מאידך, הדורות הולכים ומתפתחים, והעולם הולך ויוצא מבערותו. דברים שהיו בעבר נחלתם של יחידי סגולה, חכמי הדור, ידועים היום לכל אדם. ההשגה וההבנה מתפתחות עם הדורות.

כך כתב הרב קוק זצ"ל באגרותיו בבארו ענין זה (אגרות ראי"ה א', אגרת של"ב):

ולאהבת ידידי ארמוז לו בקצרה: כלל גדול הוא, שאף על פי שהעולם יורד תמיד ירידה אחר ירידה, מכל מקום אין זה כי אם מצד החיצוניות שלו, דהיינו שהמעשים והמדות נופלים ואינם בערך של דורות הראשונים מצד פרטיות הנשמות. אבל מצד הפנימיות, דהיינו כח הכלל של כללות קדושת האומה כנסת ישראל, כל דור ודור מוסיף על הדורות הראשונים, מפני שהקדושה מצטרפת, ונמצא שהקדושה של מעוט תורה ומעשים טובים של דורות האחרונים מוסיפה אור לשעבר גם כן, ועבירה אין לה פירות ולא צירוף, בסוד "יתפרדו כל פועלי און". על כן כללות האומה בתוכיותה היא מלאה יותר אור ד' מכפי הערך של העבר, אלא שאין הדבר נגלה לעין עד בא משיח צדקנו במהרה בימינו.

הירידה שישנה מדור לדור היא בפרטים - במעשים, בלימוד ובמידות של פלוני ואלמוני. אולם, הכלל כולו הולך ומתעלה. הקדושה, המצוות והחכמה של כל דור נבנים על גבי הבנין של הדורות הקודמים, ועל כן בכל דור, עם כל קטנותו, יש יותר אור תורה וקדושה מאשר בדורות הקודמים לו. בכלל כולו, ישנה התעלות. מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל ביחס לנרות חנוכה, קשורה לשני המבטים על העולם, האם הוא הולך ומתעלה, או הולך ויורד. בית שמאי רואים את הירידה הגדולה של העולם. בעבר היו גילויי אלוקות גדולים כמו בריאת העולם, שהיא התגלות עליונה ביותר, מתן תורה, גילוי השכינה בבית ראשון וכדומה. הדורות פוחתים והולכים, הולכים ומתרחקים מן ההתגלות האלוקית בעולם. דבר זה מתבטא בנרות החנוכה, ההולכים ופוחתים. גילוי האור האלוקי בעולם הולך ופוחת, ואיננו זוכים היום לגילויים שהיו מנת חלקם של הדורות הקודמים. בית הלל, לעומתם, רואים את התפתחות העולם. אמנם אין גילויים מרעישים, אך העולם כולו הולך ומתעלה, ובכך מגלה את האלוקות הגנוזה בו. לא כגילוי חיצוני הבא אל העולם, אלא מתוך פנימיותו של העולם אנו הולכים וחושפים את האלוקות, בתורה ובחכמה, בהבנה פנימית של דבר ה' ושל המציאות הטבעית, ההולכת ומגלה את סודותיה בפני האדם. אף נרות החנוכה, מן הנר הראשון דרך שאר הנרות, מבטאים את החכמות והמדעים הפועלים בעולם ומקדמים ומפתחים אותו עד לנר השמיני המעלה את כל המציאות כולה אל הקודש. מחד, דורנו קרוב כבר לנר הראשון לדעת בית שמאי. עניי אנו, ואין לנו על מי לסמוך אלא על אבינו שבשמים. מאידך, דורנו קרוב כבר לנר השמיני, לדעת בית הלל. גם בחכמת העולם ובמדעו אנו מגלים אלוקות, והעולם כולו, בחיצוניותו ובפנימיותו, מכריז והולך: "ה' הוא האלהים".

"אלו ואלו דברי אלוקים חיים הם" (עי' עירובין י"ג ע"ב), ושני המבטים נכונים, והם מלמדים אותנו שתי צורות להתבוננות על היחס בין הדורות.

דברים שרואים מכאן לא רואים משם

חנוכה – חג הראיה

הרואה נר של חנוכה
צריך לברך (שבת כ"ג ע"א)

חנוכה הוא חג הראיה. מצות החג העיקרית היא הדלקת הנרות, מצוה הקשורה כמובן לראיה.

בפרק "הרואה", פרק תשיעי במסכת ברכות, מפורטות הברכות השונות שמברכים על ראית מקומות שנעשו בהם ניסים וכדומה. ר' אחאי גאון בעל ה"שאלות" בהביאו את דיני חנוכה, פתח בדינים אלו, ומדיון בהם עבר לדיון בענייני חנוכה (פרשת וישלח, שאלתא כ"ו):

שאלתא דמחייבין דבית ישראל לאודוויי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחיש להו ניסא (שחייבין בית ישראל להודות ולשבח לפני ה' בזמן שמתרחש להם ניס), דכתיב: "הללו את ה' כל גויים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו"...
וכד מטי דוכתא דאיתרחיש להון ניסא (וכשמגיע מקום שנעשה להם ניס) כגון מעברות הים ומעברות הירדן... כולן הרואה אותן צריך ליתן הודאה ושבח לפני המקום...
וכד מטי יומא דאתרחיש להון ניסא (וכשמגיע יום שנעשה להם ניס) לישראל מחייב לברוכי "ברוך אשר עשה ניסים לאבותינו בזמן הזה", בתנוכה על שרגא (נר), בפורים על מקרא מגילה...

מלשון השאלות משמע, שעיקר הברכה היא משום הודאה על הנס. דבר זה משותף הן למקום שנעשו בו ניסים, והן לזמן שנעשו בו ניסים, שבשניהם הברכה באה כדי להודות על הנס. אף על פי כן, יש הבדל בין הדברים. הרואה מקום שנעשה בו ניס, מברך את הברכה על המקום עצמו, ואילו בהגיע זמן שנעשה בו ניס, תקנו חכמים מצוה נוספת עליה חלה הברכה, כהדלקת הנר וקריאת המגילה, ואין די בכך שהגיע היום שבו נעשה הנס.

הסיבה לכך היא, שבמקום שנעשה בו ניס ניכר המקום מצד עצמו, ולכן אין צורך בתקנה נוספת. אולם בזמן שנעשה בו ניס, אין דבר ממשי הנראה לעין או נשמע

לאוזן, ועל כן צריך תקנה נוספת שעליה תחול הברכה¹. הנר והמגילה מבטאים את הנס בצורה מוחשית, ועל כן עליהם חלה הברכה על הנס. על פי דברים אלה יובנו דברי הגמרא (שבת כ"ג ע"א):

אמר ר' חייא בר אשי אמר רב: המדליק נר של חנוכה צריך לברך, ורב ירמיה: אמר הרואה נר של חנוכה צריך לברך. אמר רב יהודה: יום ראשון הרואה מברך שתיים ומדליק מברך שלוש, מכאן ואילך מדליק מברך שתיים ורואה מברך אחת.

"הרואה מברך" הוא ביטוי המזכיר את פרק "הרואה" בכרכות. לרב ירמיה תקנת הנר היא בעיקר בראייתו, ועליה תקנו את הברכה. אף למסקנה, כדעת ר' יהודה, ראיית הנרות היא חלק בלתי נפרד מן המצוה.

מהי "משמעות" הראיה?

אנו רגילים להבין את הראיה כקליטה פסיבית של רשמים מן החוץ, אך בעומק הענין אין זה כך. הרמח"ל כותב (אדיר במרום עמ' ער"ה):

והענין הוא, כי אין יש דבר בכל הבריאה שאין חלק בנשמה כנגדה, וצריך שיהיה קשר בין חלקי הנשמה לבריאה. וזה כי הנשמה היא רואה הדברים ומצטיירים הדברים בעצמה, והוא כי בהשכילה על דבר אחד, הנה הדבר ההוא ודאי הוא נשרש בה כבר כמ"ש, רק שעד שלא ראתה אותו ונצטיירה בצורתה, אין השורש ההוא שלם בה, וכשראתה אותו אז מצטיירת בה הצורה ההיא ממש, היינו באותו הכח שבה, שהוא שורש לדבר ההוא, ואז נקרא שהיא חושבת בדבר ההוא ויודעת אותו, להיותו מצויר בה. וזה כי הפרטים הם חלקי הכלל, והנשמה בה מושרש הכלל, הכלל והפרט. והנה בכל פרט שתראה, תסתכל עליו עד שתדבקהו. ועד שאינה משגת, הוא כמו שיש איזה מניעה לפני עיניו שאינו יכול לראות, כך אינה רואה באמת הדבר ההוא. וכשתגבר בראייתה, אז תראה ויצטייר הדבר בה, אם כללי ואם פרטי... ונחזור לענין, כי מכח הפרטים מצטייר בנשמה ציור הכלל ואז היא יודעת. ונמצא שיש בנשמה כח רואה את הכלל, לכל אשר תשים פניה להסתכל שם, ואם לא היה לה מונע תראנו, ויצטיירו בה. וראיית העין גם כן בדרך זה הוא, כי הנשמה בכח הבנתה הזאת מתפשטת דרך בקיעת העין ורואה ומציירת, אך באמצע נפסק הציור, והיינו כי בשובה להצטייר במקומה, תפגע בעין ותעבור דרך שם, ואז לא יהיה הציור אלא גשמי. שאם לא היה העין שם, היה יכול להצטייר אפילו כל דבר רוחני. אך מפני שעברה דרך העין, מה

¹ ביאור זה הוא על פי דברי הנצי"ב בביאורו לשאילתא זו (אות י').

שהוא רוחני נשאר לחוץ. ונמצא שהנשמה מתפשטת דרך בקיעת העין, וחוזרת לשרשה דרך העין עצמו, ושם נעשה הצירוף.

הנשמה שבאדם היא הרואה את הדברים שאדם מתבונן בהם. הנשמה היא אינסופית, וכלולה בה כל המציאות כולה בצורה גולמית. כשאדם רואה דבר מסויים, הרי הוא מוציא אל הפועל את אותו דבר הנמצא בכח בנשמתו. אילולא היה הדבר מצוי בצורה גולמית בנשמה, לא היתה כל משמעות לראיית העין, מתוך שלא יכול האדם להגדיר את אשר הוא רואה. רק מתוך שהמציאות כולה קיימת בנשמתו של האדם, יכול הוא לראות אותה, ראייה משמעותית, בעיניו.

המציאות כולה קיימת באדם בצורה גולמית, בכח ולא בפועל, והראיה מוציאה את הדברים אל הפועל ומגדירה את אשר בתוכנו. כאשר אדם רואה מקום שנעשה בו נס, הוא רואה את השתקפותו של אותו נס בנפשו, ועל כן הראיה פועלת עליו ומרוממת אותו.

מציאותו של כל דבר בעולם מורכבת מרובים מוחשיים ומרובים רוחניים. יכולת הקליטה של העין היא מצומצמת ביותר, והיא קולטת רק את הרובים הנמוכים והמוחשיים ביותר. הרובים הרוחניים נראים על ידי הנשמה, אך לא על ידי העין הגשמית. מקומות שבהם נעשו ניסים לישראל הם מקומות בעלי משמעות עמוקה ביותר, והדרך לקלוט משמעות זו היא בברכה על ראית המקום. ברכה זו אינה רק היזכרות אסוציאטיבית בנס שאירע במקום זה, אלא קליטה של הרשמים הרוחניים שהותיר הנס במקום. הברכה מוציאה אל הפועל את משמעותו של הנס כפי שהיא מופיעה בנשמתו של האדם, וכך קולט האדם את הרושם הרוחני הקיים במקום שנעשה בו הנס או בזמן שנעשה בו הנס.

דוגמא בולטת לכך ניתן לראות באחת מהדוגמאות שמביאה הגמרא (ברכות נ"ד ע"א) לברכות הראיה:

תנו רבנן הרואה... ואבן שישב עליה משה בשעה שעשה יהושע מלחמה בעמלק, על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום.

מה נס נעשה באבן שישב עליה משה, והרי הנס לא היה אלא בשדה הקרב? מבחינה אסוציאטיבית מקום הקרב מזכיר את הנס יותר, אך מבחינה רוחנית נעשה הנס באבן שישב עליה משה, ולכן דוקא הרואה את האבן מברך על הנס, כיון שבמקום זה הוא קולט את הרשמים הרוחניים שפעל משה באותו זמן.

כך גם בתנוכה. הדלקת הנרות אינה רק מזכירה את נס הדלקת נרות המנורה בדרך אסוציאטיבית. בהדלקת הנרות אנו מוציאים אל הפועל את הכוחות הרוחניים הגנוזים בנשמתנו, מתוך התחברותם להדלקת המנורה בבית המקדש על כל משמעויותיה ולנצחון המכבים - נצחון הרוח על החומר ונצחון האור על החושך. רבדים רוחניים אלה אינם נראים בצורה הפשוטה, אך הראיה הפנימית מתחברת אליהם והופכת את ביתו של האדם בו הודלקו הנרות למקדש מעט. אדם הרואה את

נרות החנוכה, רואה את נס החנוכה ואת מנורת המקדש בנפשו פנימה, והוא מתרומם ומתעלה מכך.

על כן בחנוכה ישנו ערך רב לראיית הנרות, ומתוך כך להתקדשות והתרוממות, ולכן תוקנה ברכה גם על ראיית הנרות כשלעצמה. "הרואה נר חנוכה מברך".

מול חג החנוכה שעניינו הוא הראיה עומד חג הפורים שעניינו הוא השמיעה, "לשמוע מקרא מגילה"².

ההבדל במצוות החגים נובע מהבדל יסודי בין שני הניסים. נס פורים הוא נס נסתר, שניתן לשמוע עליו בלבד, ונס חנוכה הוא נס גלוי ונראה. ועוד, נס חנוכה התרחש בארץ ישראל ונס פורים התרחש בחוץ לארץ.

ארץ ישראל היא "אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵינוּ דָּרַשׁ אֶתָּה תְּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֵינוּ בָּהּ מִרְשֵׁת הַשָּׁמַיִם וְעַד אֶתְרֵית שָׁמַיִם" (דברים י"א, י"ב). בארץ ישראל יד ה' הפועלת בעולם ברורה יותר וקליטה יותר. בחוץ לארץ יד ה' נסתרת ואינה נראית בבירור. בארץ ישראל אנו רואים את יד ה', ובחוץ לארץ אנו רק שומעים על כך, אך איננו יכולים לראות זאת בעינינו. לכן בחנוכה נקבעו מצוות החג בצורה של ראייה ובפורים בצורה של שמיעה, המבטאות את צורת הקליטה של הענין האלוקי בכל מקום ומקום, ואת דרך הנס המתאימה לכל מקום.

בזוה"ק (ח"ב ע"ט ע"ב בתרגום) עומדים חז"ל על הבדל זה שבין ארץ ישראל לחוץ לארץ:

אמר ר' יצחק: כיון שבאנו לזה, מהו "הגדתי היום לה' אלקיך", "לה' אלקינו" היה צריך לומר. אמר לו ר' שמעון: וכי זה בלבד הוא, והרי כתוב: "כי ה' אלקיך מביאך", "אשר ה' אלקיך נותן לך", "כי ה' אלקיך אש" וכולם כך. אלא כך למדנו, כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. מהו הטעם, משום שזרע קדוש עולה לארץ הקדושה, והשכינה במקומה יושבת, וזה בזה תלוי. ועל כן משה לא אמר "אלקיך" אלא לאלו שהיו עתידים להכנס לארץ הקדושה ולקבל פני השכינה. ומה שלא אמר "אלקינו", משום שמה לא זכה להכנס לארץ. ומשום זה כתוב "אלקיך" ודאי בכל מקום, משום שהם היו עתידים להכנס שמה.

לישראל, שזוכים להיכנס לארץ ולראות את השכינה בנוכח, ניתן לומר "אלקיך", אך בחוץ לארץ לא ניתן לראות זאת, ולכן אין משה אומר "אלקינו".

² ע"י בבה"ג (הל' מגילה) שהגדיר את המצוה כמצוה לשמוע מקרא מגילה: "אמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות במשמע מגילה, שאף הן היו באותו הנס... נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת מגילה, אלא שחייבין במשמע. למה, שהכל היו בספק להשמיד להרוג ולאבד, והואיל והכל היו בספיקא הכל חייבים במשמע... ועדיף משמע מקרא מגילה בזמנה, מלמגרס באורייתא".

על פי זה ניתן לבאר הבדל בין הברכות השונות בברכת המזון. ברכה ראשונה תוקנה בלשון נסתר: "הוא נותן לחם...", ואילו ברכה שניה בלשון נוכח: "נודה לך...". ברכה ראשונה נתקנה על ידי משה (ברכות מ"ח ע"ב), בחוץ לארץ, ועל כן היא בלשון נסתר, ואילו ברכה שניה נתקנה על ידי יהושע, בארץ ישראל, ועל כן היא בנוכח. ארץ ישראל נקראת "אֶרֶץ נְכוֹחֹת"³ (ישעיה כ"ו, י'), מתוך מעלתה העליונה, בה ניתן לראות בנוכח את השכינה.

בהקשר זה מעניין לציין הבדל בין התלמוד הבבלי, שנתחבר בחוצה לארץ, ובין התלמוד הירושלמי, תלמודה של ארץ ישראל. כאשר בבבלי רוצים להביא ראייה לענין מסוים, אומרת הגמרא "תא שמע" - בוא ושמע, ואילו בירושלמי ובזוה"ק משתמשים בביטוי - "בוא וראה"⁴. דברים שאותם רואים בארץ ישראל, ניתן בחוץ לארץ רק לשמוע עליהם.

³ ע"י בחוברת "זהב הארץ", עמ' 26, בענין זה.

⁴ בירושלמי אומרים "תא חמי" כפתיחה לקושיא, ובזוה"ק פותחות פסקאות רבות בביטוי "תא חזי".